

Toplumunu Yeniden Düşünmek: Hayvanların Sosyolojideki Konumu

Eylül Tuğçe Alnıaçık Özyer^{1,*}

¹ Türk-Alman Üniversitesi, Kültür ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye.

* Corresponding author (Sorumlu Yazar): E. T. Alnıaçık Özyer, e-mail (e-posta): eylulalniciak@gmail.com

ÖZET

Sosyoloji, kuruluşu, sınırları, çalışma araçları, kavramsallaştırmaları ile insanmerkezci bir disiplindir. Bu sebeple insandışı varlıkların disiplin içindeki pozisyonları ikincil, kullanıma yönelik, nesneleştirici yaklaşımların dolayısıyla tesis edilmiştir. Fakat son dönemlerde önemli teorik ve ampirik veriler eşliğinde bu yaklaşımın tereddüt ve eleştiriler ile daha sık karşılaştığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda bu çalışmanın konusu, hayvanların sosyoloji içinde uzun bir dönem boyunca göz ardı edilmelerine sebebiyet veren etmenleri belirlemek, nesneleştirilmiş varlıklarından beslenen kısıtlayıcı tasavvura getirilen teorik alternatiflere değinmek ve bu gelişmeler doğrultusunda sosyoloji alanında hayvanların öne çıkmaya başladığı literatüre yer vermektir. Bu minvalde bu çalışmanın kapsamını belirleyen duraklardan ilki insanın dışı kapalı, bütünüyle özerk bir varlık oluşuna dair düşüncelerimizi yeniden sorgulamamız gerektiğini bize gösteren düşünsel güzergâhtır. Zira modern bilimsel disiplinlerin yerleştiği dönemin koşulları gereği, doğa-kültür ikiliği sosyoloji alanına da doğrudan aktarılmış, insanın diğer varlıklar ile ilişkisi uzun bir dönem boyunca belirli ve mühim önkabuller etrafında şekillenmiştir. Bu durumun neticesinde de toplumsal alan insan toplumlarıyla sınırlı tutulmuştur. Çalışmanın ikinci durağı ise sosyoloji alanında nispeten geç olsa da, hayvanlara yönelik ilginin artışıdır. Modern hayatın olağan akışında, her yere, oldukça çeşitli biçimlerde nüfuz eden hayvanlara yönelik çalışmalar, sosyolojinin bazı alt alanlarıyla temas eder hale gelmeye başlamıştır. Özellikle hayvanlarla ilişkimizin niceliksel olarak her alana yayılmış olsa da niteliksel anlamda çoğunlukla tahakküm ve sömürü üzerinden sürdürülmesi meselenin ayrımcılık bağlamında ele alınmasını zorunlu kılmıştır. Tüm bunlarla beraber çalışmanın amaç ve kaygısı, toplumun heterojen bir varlık olarak yeniden gözden geçirilmesinin gerek etik, gerek analitik sonuçları hasebiyle önemli kazanımlar yaratma ihtimalidir.

Anahtar Kelimeler: İnsan-Hayvan İlişkisi, Toplum, Öznellik, Hayvan Çalışmaları, Hayvan Hakları

Reconsidering Society: The Position of Animals in Sociology

ABSTRACT

Sociology is an anthropocentric discipline with its foundation, boundaries, working tools, and conceptualizations. For this reason, the positions of non-human beings within the discipline have been established through secondary, use-oriented, objectifying approaches. However, in recent years, it is possible to say that this approach has encountered more hesitations and criticisms in the presence of important theoretical and empirical data. In this context, the aim of this study is to determine the factors that cause animals to be ignored for a long time in sociology; to address theoretical alternatives to the constraining vision fueled by their objectified existence. In line with these developments, the aim is to include the literature in which animals come to the fore in the field of sociology. In this respect, the first stop that determines the scope of this study is the intellectual route that shows us that we need to re-examine our thoughts about the human being as a completely autonomous being. Because, due to the conditions of the period in which modern scientific disciplines were settled, the nature-culture dichotomy was also directly transferred to the field of sociology, and the relationship of human with other beings was shaped around certain and important presuppositions. As a result of this assumption, the social field has been limited to human societies. The second stop of the study is the increased interest in animals, although it is relatively late in the field of sociology. In the ordinary course of modern life, studies on animals, which permeate everywhere in quite a variety of ways, have begun to come into contact with some subfields of sociology. Although our relationship with animals has spread to all areas in terms of quantity, the fact that our relationship with animals is mostly based on domination and exploitation has made it necessary to deal with the issue in the context of discrimination. In addition to all these, the aim and concern of the study is the possibility of reconsidering society as a heterogeneous entity to create significant gains due to both ethical and analytical results.

Keywords: Human-Animal Relation, Society, Subjectivity, Animal Studies, Animal Rights

Makale Bilgisi / Article Info

Alınış tarihi
Received date : 08.11.2021

Düzeltilme tarihi
Revised date : 29.11.2021

Kabul tarihi
Accepted date : 29.11.2021

Atıf için
How to Cite Alınışık Özyer, E. T. (2021). "Toplumunu Yeniden Düşünmek: Hayvanların Sosyolojideki Konumu", Akademia Doğa ve İnsan Bilimleri Dergisi, 7(1), 2021: 162-182.

1. GİRİŞ

Sosyoloji insandıışı varlıklara ayırdığı yer bakımından insanmerkezci bir disiplindir. İnsanmerkezcilikten kasıt ise insanın belirli kapasiteleri ile diğer canlılardan ayrı ve üstün olduğu kabulüdür. Bu durumun sosyolojideki tezahürleri üzerine yapılan analizlerde genellikle başvuru olan figür George Herbert Mead olur (Ross, 2017). Zira Mead'ın insan ve hayvanlar üzerine tefekkürü, hayvanların etkileşimlerinin bir bilinçten ziyade uyaranlara dayalı olması, kültür ve dillerinin bulunmaması gibi genel kabullere yaslanır (Alger and Alger, 2002: 69). Mead insanın ayrıcalıklı konumuna aşikâre vurgu yapmış, logosantrik geleneği net bir şekilde sürdürmüş olsa dahi aslında sosyolojinin bir bilim olarak belirlediği ilk dönemden itibaren insanmerkezci olduğunu söylemek mümkündür. Bu iddianın temel dayanaklarından biri, disiplinin sınırlarını belirlemek adına merkezine yerleştirilmiş olan “toplum”un alenen veya örtük şekilde “insan toplumları” ile sınırlı olmasıdır. Ayrıca insanın Homo duplex (Durkheim) varlığı varsayımı oldukça erken dönemden itibaren açık şekilde korunmuş ve yeniden üretilmiştir. Bir başka ifadeyle insan, hayvan gibi dürtülerinin esiri bir varlık olarak görülmemiş, özüne dair soruşturmalar toplumsal ve ahlaki olmak üzere ikinci bir boyuta dâhil edilmiştir. Bunun neticesi olarak insanın kendi dışında varlıklarla bir arada “simbiyotik” şekilde yaşaması sosyoloji içinde uzun bir dönem boyunca göz ardı edilmiş, genel ilgi ve yönelim sadece insan türünün toplumsal nitelikleri olmuştur. İnsandıışı varlıklar ile materyal/bedensel ortaklık Charles Darwin'den itibaren kabul görse dahi, bu ortaklığa “ruhani” ve bilişsel olarak tamamen doğadan başkalaşan toplumsal bir öz eklenmiştir. Bu bağlamda sosyolojik çalışmalarda hayvanlara ayrılan yer, insani özelliklerden yoksunluklarından müteşekkil kılınmıştır. Başka bir ifadeyle hayvan, kendi kapasite ve kudreti ile değil, insana kıyasla ele alınmış, kaçınılmaz olarak eksiklikleri ile yer edinmiştir. İnsanmerkezcilik ise bu kıyasın kendisidir.

Ne var ki son dönemlerde önemli bir dönemeç yaşandığını söylemek mümkün. Harriot Ritvo'nun “Hayvansal Dönemeç” (*Animal Turn*) (2007) ile ifade ettiği bu dönüşüm berisinde birçok etkileşimi taşır. Elbette hayvan üzerine tahayyül ve tefekkür yeni değildir. Yeni olan hayvanın bütünlüklü, dünyaya sahip tek varlık olarak resmedilen insana göre ele alınamayacağı, hiyerarşik olmayan bir analiz ve ilişki gerekliliğidir. Ritvo'ya göre son dönemlerde sosyal ve beşeri bilimler alanında hayvanlara dair yayımlanan eserlerin, konferans sunumlarının, yeni yayınların artması niteliksel bir değişimin de göstergesi haline gelmiştir (119). “Dönemeç” olarak adlandırılmasının sebebi ise bakışın değişmeye başlamasıdır. Burada vurgulanan, insanın bilişsel becerilerine yaklaşan hayvanlara öncelik verilmesinden ziyade, insandan farklılıkları ile ele alınmasıdır. Ritvo'ya göre bazı hayvanlar diğerlerine kıyasla daha eşit (*more equal than others*) sayılmıştır. Verdiği örnekler arasında evcil hayvanların aile üyesi sayılması veya arıların faaliyetlerinin toplumsal bir birlikteliği gerektirdiği kabulleri bulunur (120). Fakat söz konusu yeni çalışmalar eşliğinde hayvanlar hakkında konuşurken ahlaki, politik gündemlere de angaje olan geçmişten farklı bir yaklaşım dikkat çeker. Disiplinlerin sınırlarında yeşeren bu gündemin mevcut ilişki ve önkabulleri sorgulatması ise kaçınılmazdır. Bu sayede sadece hayvana değil, sosyal bilimler alanında göz ardı etmeye eğilimli olduğumuz insanın hayvanla ortaklığına dair de ufku genişleten kavramsallaştırmalar mümkün olabilir.

Bahsedilen dönemecin söz konusu olmasını sağlayan oldukça katmanlı ve girift ilişkiler ağı mevcuttur. Bu makalenin kapsamını belirleyen duraklardan ilki ise insanın dışı kapalı, bütünüyle özerk bir varlık oluşuna dair düşüncelerimizi yeniden sorgulamamız gerektiğini bize gösteren düşünsel güzergâhtır. Özellikle sibernetik ve simbiyotik yaklaşımlar sosyolojinin uzun bir dönem boyunca sadece

belirli zümreleri dâhil ettiği topluma yönelik bakışı değiştirmiştir. Keza antropolojik verilerin, sosyal Darwinci bir yaklaşımın hiyerarşik kabulleri yerine, kendi içkin ilişki ağları ile değerlendirilmeye başladığı örnekler, insanın diğer canlılarla kurduğu ilişki biçimlerinin çeşitliliğine önemli katkılar sunmuştur. Bunun yanı sıra, bizden oldukça farklı varlıklara dair düşünme araçlarımızın değişmesi, insanın ayrıcalıklı pozisyonu hususunda tereddüde yol açar. Çalışmanın ikinci durağı ise sosyoloji alanında nispeten geç olsa da, hayvanlara yönelik ilginin artışıdır. Modern hayatın olağan akışında, her yere, oldukça çeşitli biçimlerde nüfuz eden hayvanlara yönelik çalışmalar, sosyolojinin bazı alt alanlarıyla temas eder hale gelmeye başlar. Özellikle hayvanlarla ilişkimizin niceliksel olarak her alana yayılmış olsa da niteliksel anlamda çoğunlukla tahakküm ve sömürü üzerinden sürdürülmesi meselenin ayrımcılık bağlamında ele alınmasını zorunlu kılar. Tüm bunlarla beraber çalışmanın amaç ve kaygısı, toplumun heterojen yapısının hem etik hem analitik kavramsallaştırmalarımıza sunacağı yeni imkânlardır.

2. SOSYOLOJİ İÇİN TOPLUM NEDİR?

Latince ve Yunanca'nın hibrit ortaklığında (*socius* ve *logos*) toplumsalın bilimini imlemek için kullanılan sosyoloji teriminin içinde araştırma nesnesi hâlihazırda verilidir. Fakat bir toplumun ne olduğu sorusu çoğunlukla göz ardı edilir (Latour, 2021: 15). Latour'a göre sözcüğün etimolojisine sadık kalındığı takdirde *socius*'un "ortaklıklar" (*association*) anlamı heterojen öğeleri dâhil oldukları ağlar ile ele almayı mümkün kılabilir. Ne var ki sözcüğün gitgide daralan kullanımı (ör. Toplumsal sözleşme, sosyal hizmet vs.) toplumsalın kapsamını kısıtlamaya başlamış ve araştırma ögesi olarak insan ve modern toplumları öne çıkarmıştır (a.g.e.: 20-21). Burada vurgulanmak istenen toplumsal kavramının bir ortaklığı, bir araya gelmeyi, toparlanmayı artık ifade edemeyişi, (ne olduğu alenen ortaya konmasa da) belirli bir malzemeyi şart koşmasıdır. Başka bir ifadeyle kavramın, hareketi, faaliyeti veya süreci değil, özel bir bileşeni öne sürmesi, bu özel bileşenin homojen paydaşlarının önkabullerinde tekrar etmesi söz konusudur. Bu tercih ve yönelimlerin neticesinde ise gerek grupların oluşum süreci, gerek insandışı failerin mevcudiyetleri göz ardı edilmeye başlamış, insan ve insan toplumlarından farklı varoluşlar, birtakım belirsizlik kümelerine evrilmiştir. Keza toplumsal bağın incelenmesi yerine toplum mühendisliği siyasal bir proje olarak önceliklendirilmiştir (Latour, 2021: 30). Nihayetinde toplumsal alan yeni yöntemlerle incelenmesi gereken bir süreçten ziyade, sanki özerk bir organizma gibi belirmiştir.

Bu bağlamda Robert Ezra Park'ın insanın hayvan türlerinden biri olduğunu ifade ederken onun *Homo sapiens*¹ varlığının antropoloji içinde ele alındığını, tarih ve sosyolojinin ise "kişi"² olarak, onu

¹ Carolus von Linné'nin taksonominin eksiksiz bir şemasını çıkarabilmek için önerdiği ikili adlandırma sistemi hala kullanılmaktadır. (Kendi ismini Linneaus şeklinde yazarak şemaya dâhil eder.) Bu şemada insanın hayvandan ayrı bir konumda olmasının meşru zemini olmadığını öne sürerek, Kartezyen felsefeyi de eleştirir. Eleştirisinin temel etmenlerinden biri Hollanda'daki hayvan menajerilerinde kuyruksuz maymunlar üzerine gözlemleri olmuş ve şu meşhur sözünü etmiştir: "Carthesius certe non vidit simias." (Descartes kesin olarak asla bir kuyruksuz maymun görmedi.) Buna müteakip insanı dâhil ettiği cins grubu Homo olur. Dönem itibarıyla böylesine süreklilik arz eden tasnif gayreti oldukça önemli olmakla beraber yine de bazı tartışmaları bünyesinde taşır. Zira Giorgio Agamben'in Açıklık (2009) metninde dile getirdiği üzere "Homo"nun yanına "sapiens"i eklemesi, bir süreklilik değil, istisnai bir durum olarak reflektif düşüncenin öne çıkarılmasıdır. Buna karşılık başlangıç aşamasında sapiens ifadesinin sadece insana özgü değil, kuyruksuz maymunları da kast ederek *Simia sapiens* şeklinde olduğunu akıldan tutmak önem taşır (Broberg, 1994: 176). Fakat yine de son kertede sapiens tamamen Homo cinsine bırakılmış, taksonomik dallanmada kopuklukları daha görünür kılmıştır (Ingold, 1994: 24).

² "Kişi" statüsü ile ifade edilen hukuk öznesi olarak tanınmaktadır. Hayvanların hukuk öznesi olarak kabul edilmesi gerektiğini savunan görüş, hayvanların acı ve ıstırap çekebildiğini, duyarlılıklarının olduğu düşüncesine dayanır. Bu bağlamda 1978 yılında ilan edilen Hayvan Hakları Evrensel Bildirgesi hayvanların "gereksiz yere" --devamı diğer sayfada--

benzerleriyle beraber kültürü içinde değerlendirdiğini vurgulaması önem arz eder (Park, 2007: 20). Bu ifadesinin devamında klasik sosyologların çoğunun şüphesiz hemfikir olacağı üzere sosyolojinin insanla insan olarak hayatı üzerinden ilgileneceğini, insan doğası ve topluma dair genellemelere ulaşmayı hedeflediğinin altını çizer. O halde insan doğasının sosyolojinin asli meselelerinden biri olduğunu söylemek ileri gitmek olmayacaktır. Fakat bu soruyu ortaya atarken, “insan”ın Homo sapiens’ten bir farklılaşma olduğunu, türe özgü bir ifadeden taşarak klasik taksonomiden ayrıldığını da dile getirmiş olur. Aslında henüz başlangıçta çelişkili bir ifadeyle karşı karşıya kalmış bulunuyoruz. Zira Homo sapiens’ten insana dönüşmüş tasnif, hâlihazırda birbirlerinden “travmatik” şekilde ayrılmış (Morton, 2017: 26) doğadan kültüre aktarılmış olmaya da işaret eder. Daha açıklayıcı olmak için; gündelik hayatın akışında (kültürel alanda) kedi olarak adlandırılan varlık, taksonomik olarak biçimsel modele uygun haliyle *Felis catus* isim grubuyla etçil memeliler arasında yerini alır. Keza insandan Homo sapiens şeklindeki bir bahis homo cinsinin primat takımına, memeliler sınıfına (bu şekilde diğer taksonlara da devam edecek şekilde) gönderme yapar. Taksonomik nitelikleme ile kültürel kodlama ise aynı varlığın farklı niteliklerine öncelik verir. Bir tarafta canlının biyolojik varlığı, evrimsel süreklilik içinde konumlandırılmaya çalışılırken, diğer yanda bu süreklilik yerini süreksizliğe bırakarak, daha kapalı, geçirgen olmayan birlikteliklere evrilir. Park’ın vurgulamış olduğu ayrım ise insanın biyolojik (buna dönemin hâkim kabulleri gereği “doğal” demek yanlış olmayacaktır) ve kültürel varlığının ayrı disiplinler tarafından değerlendirildiğidir. O halde insan doğası ifadesi, muhtelif kültürel nitelikleri ile sınırları belirlenmiş, “kişi” haline gelmiş bir varlığın “özü”ne yönelik bir vurgudur. Başka bir deyişle buradaki doğa/öz keşfedilmeye elverişli toplumsal yani kültürel yasaları imler. O halde toplumsal kurum, yapı ve organizasyonların nasıl mümkün olduğu, dönüştüğü, dönüşümlerin ardındaki koşulların neler olabileceği gibi sosyolojik tahayyül ve soruşturmalarda insanın insanla beraberliği önkoşul olarak belirlenir.

İnsan doğası elbette sadece sosyolojinin araştırma konusu değildir. Fizyoloji, psikoloji, biyoloji vd. insanın ne olduğuna yönelik sorularını, kendi metodolojik teçhizatları içinde cevaplamaya gayret eder. Sosyoloji ise toplum içinde insanı değerlendirmesiyle kendine görece özerk bir alan yaratır. Metodolojik olarak öne çıkarıldığı için toplumun ne olduğunun, bileşenlerinin, değişim ve dönüşümünün koşul ve imkânlarının vurgulanması sosyolojik yaklaşım için belirleyici olacaktır. Sosyolojinin yeni bir alan olarak ortaya çıkmasında etkili olan düşünsel ve toplumsal koşulların neler olduğunun anlaşılması araştırma alanı olarak toplumu öne çıkarmasının art alanındaki nedenleri de bir nebze açıklığa kavuşturabilir. Öncelikli entelektüel öncül “Genel olarak söylemek gerekirse, siyaset felsefesi, tarih felsefesi, evrim konusundaki biyolojik teoriler ile toplumsal koşullar hakkında inceleme ve araştırma yapmayı

acı çekmesini engelleyebilmek adına önem taşıırken, hayvanlar hukuki olarak “eşya” pozisyonunda yer almaya devam eder. Hayvanların hukuk öznesi olarak görülmesine getirilen eleştirilerden en yaygını, insan ve hayvanın aynı düzeye taşınacak olmasıdır. Eğer bu denklik sağlanacak olursa insanın hayvan üzerindeki muhtelif tasarrufları yasal zeminini kaybedecek ve insan hayvan üzerinde ne araştırma yapabilecek, ne ticari faaliyetlerine mülk olarak dâhil edebilecek, ne de gıda olarak onu tüketebilecektir. Bir diğer gerekçe ise hukuk öznesi pozisyonun, ödev, borç gibi hukuki ölçütler, yükümlülükler getirmesidir. (Bkz. Koçhisarlıoğlu & Erişgin, 2013) Fakat hukuk öznesi kavramı sabit ve betimleyici bir kavram değildir. Bu sebeple “hukuksuz” çokluk göz önünde bulundurulabilir. Türkiye’de de bu duruma paralel olarak hayvanlar eşya olarak kabul edilmekte, TCK md. 151/1 hükmüne göre “Başkasının taşınır veya taşınmaz malını kısmen veya tamamen yıkan, tahrip eden, yok eden, bozan, kullanılamaz hale getiren veya kirleten kişi, mağdurun şikâyeti üzerine, dört aydan üç yıla kadar hapis veya adli para cezası ile cezalandırılır.” TCK md. 151 f. 2 hükmüne göre zarar gördükleri durumda hükmün uygulanabilmesi için “sahipli” olmaları gerekmektedir. “Haklı bir neden olmaksızın, sahipli hayvanı öldüren, işe yaramayacak hale getiren veya değerinin azalmasına neden olan kişi hakkında yukarıdaki fıkra hükmü uygulanır.”

Tüm bunlarla beraber Nonhuman Rights Project gibi sivil oluşumlar hayvanlara “kişi” statüsünü kazandırmak için dünyanın birçok ülkesinde mücadelelerini sürdürmektedir.

gerektiren toplumsal ve siyasal reform hareketleri olmak üzere dördü bir öngeçmişe dayanmaktadır” (Bottomore, 2015: 22). Bottomore bunlar arasından tarih felsefesi ve toplumsal araştırmaları öne çıkararak özel bir önem atfeder. Tarih felsefesi alanında Saint-Simon ve G. W. F. Hegel’in toplumu “devletten” ayırarak farklı bir beşeri entite olarak ele almaları, nüfus, aile, akrabalık, mülkiyet, adalet, ahlak gibi birbirleriyle ilişkili kurumlar sistemi şeklinde resmetmesi (a.g.e.: 24) sosyolojinin ihtiyaç duyduğu, hâlihazırda hala üzerinde yürüdüğü zemindir. Toplumsal araştırma sahası ise doğa bilimlerinin yöntemlerinin (tartışmalı olsa da) beşeri alanda uygulanabileceği görüşü ve toplumsal koşulların (yoksulluk gibi) ilahi bir güç kökenli değil, incelenebilir, açıklanabilir bileşenlerin biraradalığı neticesinde gerçekleştiği kabulünün yaygınlaşmasıdır. Bu hususta özellikle Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimi gibi hız ve kapsam olarak oldukça hayati ve göze çarpan toplumsal dönüşümlerin etkisi büyüktür. Bu sebeple söz konusu geniş çaplı toplumsal olay ve koşulların incelenmesinin araçları başlı başına sosyolojik bir mesele haline gelir.

Sosyolojinin, bahsi geçen dönemsel koşulların ışığında kısmi ilişkileri bulunmakla beraber biyoloji ve fizikten ayrı bir bilim alanı olarak ortaya çıkışı, beraberinde araştırma nesnesinin ne olacağının belirlenmesi gibi oldukça mühim bir adımı getirmiştir. “Sosyoloji” kavramını yeni bir bilimin ismi olarak öne çıkaran Auguste Comte için asli meselelerden biri doğa bilimlerinin alışlageldik, yerleşmiş kabul ve kavramları ile toplumsal yasaların irdelenemeyeceğidir (Elias, 2016: 49). Zira böyle bir soruşturma, toplumsal bir aradalığı insanın biyolojik, fizyolojik varlığına indirgeme riski taşır. Şöyle der:

“Tüm sosyolojik fenomenlerde evvela bireyin fizyolojik belirlenmişlerinin (yasa benzeri düzenliliklerinin) etkisini fark ederiz. Fakat hemen ardından da *bir şeyin* (vurgu bana ait) söz konusu verili fizyolojik koşulların etkisini tam olarak söylenirse, bireylerin birbirlerine olan etkilerini başkalaştırdığına dönüştürdüğüne tanık oluruz: İnsan türünün söz konusu olduğu yerde bu etki her bir neslin bir sonraki üzerindeki belirleyici etkisi dolayısıyla giderek kompleksleşerek handiyse çözülmeyen bir hal alır” (Comte, Cours de Philosophie Positive, akt. Elias, 2016: 62).

Burada “bir şey” ile gönderme yapılan husus toplumdur. Toplum insanı fizyolojik, biyolojik zorunluluklardan kurtaracak, insan toplum içinde kendisine insani özellikler bahşedecek kurallar, beceriler bütününe erişebilecektir. Yer verilen ifadede önem arz eden bir diğer nokta ise “insan türü” ifadesidir. Bugün bu ifade, taksonomik anlamlara gönderiyor olsa da, Comte’un kullanım biçimi, (Park’ın vurgusunda da karşımıza çıkmış olan) bu biyolojik tınıdan ziyade insan toplumdur.

Aslında Bottomore’un sosyolojinin ortaya çıkmasını sağlayan koşullar olarak çizdiği çerçeveye bir yenisini eklemek tam bu aşamada yardımcı olabilir. Michel Foucault’nun insan bilimlerinin ortaya çıkması için beklenmesi gereken dönem olarak 19. yüzyılı işaret etmesi sadece zamansal bir denk geliş değil, aksine zihinsel bir dönüşümün bir anda göze çarpmayan habercisidir. Bu haliyle söz konusu süreç, “[...]kendi organizmasının içinde, kafasının kabuğu içinde, organlarının donanımı içinde ve fizyolojisinin bütün sinir dokusu içinde var olmaya koyulduğunda başlamaktadır” (Foucault, 2001: 443). İnsan kendi bedensel, materyal varlığının keşfine çıkmış, bu keşif onu sonluluğu ile karşılaştırmıştır. Foucault’ya göre insanın kendi sonluluğunun veçhesinde mühim bir dönüşüm gerçekleşir. İnsanın sonluluğu fikri, tanrısal olandan bedeni ile ayrışması 17. ve 18. yüzyıllar için de tanıdık temalar olsa dahi, 19. yüzyıla gelindiğinde bu sonluluk, ilk kez kuruculuk vasfı edinmeye başlar. Artık hem araştırma nesnesi, hem de araştırmayı yapan özne konumu elde eder. Önceden sonluluk, sonsuzlukla negatif bir ilişki içindeyken, artık sonluluk yeni, güvenilir bilginin koşuluna dönüşür. Sonluluğun bahsi geçen yeni biçiminde, döngüsel bir hareket dikkat çeker; sonluluk bundan böyle ruhun, Tanrı’nın dolayımı ile değil, kendi

kendine gönderme yaparak tesis edilir. Foucault, bu ayrışmayı sınırlı bir deneyin içinde kurularak klasik söylemden modern düşünceye doğru evrilmeye başlayan yeni tür bilgi olarak ifade eder (a.g.e.: 443).

Söz konusu dönüşümün kerteriz noktalarından biri meşhur *Cogito* formülasyonundadır. Immanuel Kant öncesi dönemde, varlığın temel kurucu unsuru olarak Tanrı, sonsuzluğu ile merkezde yerini alırken, Kant ile beraber “düşünüyorum” faaliyeti kavramların koşulu haline gelir ve insanın gerçek etkinliklerinden biri addedilir (Deleuze, 2019: 165). Bu yeni konum ile kavram oluşturan insan, bu faaliyetini tam da sonluluğu, kısıtlı anlama yetisi sayesinde/yüzünden hayata geçirebilir. Zira sonsuz bir varlığın alımlama sürecinde kavram setine ihtiyacı zaten olmayacaktır, onun bakış açısından verili olan hâlihazırda kavrama tümüyle içkindir (a.g.e.: 179). Böylece insan tam da sonluluğu ve bu sonluluktan kaynaklanan kavram ihtiyaçları dâhilinde kurucu olarak yer edinir.

3. TARTIŞMALI BİR AYRIM: BİREY-TOPLUM

Bilginin sınırlı yapısı, kurucu ve özne pozisyonunun sonluluk ile dolayımı modern düşüncenin uzmanlaşma ve spesifikleşme manevrasını perçinler. Oysa Comte gibi erken dönem sosyoloji üzerindeki etkisi şüphe götürmez düşünürlerin çalışmalarında diğer disiplinlerle temas halinde olunması gerekliliği defaatle vurgulanır. Ne var ki sosyolojinin kültürü, toplumu, kurumları, kendi türüyle ilişkileri üzerinden insana yoğunlaştığı ve insanmerkezci yapısının gitgide katılaştığı dikkat çeker. Bu durum ardındaki bir diğer unsur ise metodolojik tercihlerdir.

Norbert Elias'ın sosyolojik araştırma yöntemine dair soruşturmasında (kendi döneminde) fizik bilimlerinin devam eden yoğun etkisi uyarınca sosyal fenomenlerin bireylerin psikolojik ve/veya fizyolojik karakteristikleri üzerinden açıklanabileceği kabulü ve gerekliliğini eleştirmesi bu hususta önem taşır (2016: 102-3). Söz konusu eleştirinin odağı diğer insan/doğa bilimleri alanında elde edilen bulgulara referansla bir çıkarımda bulunmak değil, daha ziyade yöntem tercihleridir. Ona göre fiziğe ait yaklaşımlar, doğa bilimlerinden, sosyal bilimlere doğru kaymaktadır. Parçaların neliği, her birinin yalıtık nitelikleri ve bütünü anlama gayretinde de niteliklerin yalıtık şekilde bir araya getirilmeleri, Elias'a göre mutlak anlamda özerk olmayan unsurların ilişkilerini açıklamak için imkânsız araçlardır. Bu eleştirinin sosyolojiye tercümesi toplumların, insan bireylerinin muhtelif özelliklerinin derlenmesi üzerinden anlaşılacağı, aksine bireylerin dâhil oldukları (kon)figürasyonlar aracılığıyla anlaşılıp açıklanabileceğidir.³ Ne bireyler yalıtık varlıklardır, ne de toplum bireylerin ilişkilerinden azade bir sosyal fenomendir.

Elias'ın eleştirisinin tam aksi Gabriel de Tarde tarafından Durkheim'ın toplumu bireyden yalıtıldığı “*fait social*” yani toplumsal olgu kavramsallaştırılmasına getirilir (Baker, 2013: 7). Bu yaklaşıma göre birey nedeni kendinde bulamadığında yani dışsal bir etken hissettiğinde buna toplum denmelidir. Ne var ki bu yaklaşım Tarde'a göre metodolojik bir ayırmadan ziyade ontolojik bir alana taşınmış, beraberinde de toplum ve bireyi bir yarığın iki tarafına yerleştirmiştir. Bahsi geçen tartışmalar sosyolojinin yeni ve özerk bir bilim olarak kabul görüp yerleşmesinin sancılı ve girift sürecine aittir. Fakat yine de toplum-birey ilişkisi, bunların birbirlerini belirleyiciliği dönemsel tartışmaların ötesine taşınarak, sosyoloji içinde önemli dönemeçler haline gelmiştir.⁴ Toplum olarak belirlenen yapının

³ Figürasyonlar, Elias sosyolojisi için önemli kavramsal imkânlar sunmaktadır. Elias, bu hususta farklı entegrasyon düzlemlerinden bahseder. Ona göre varlığın biyolojik, fizyolojik nitelikleri farklı entegrasyon düzlemlerinde, fakat birbirlerine bağımlı şekilde düzenlenmişlerdir. Bu bağımlılık ilişkisinde ise hiyerarşi bulunmakta, bazı entegrasyon düzlemleri diğerlerini kapsamakta, başka bir deyişle figürasyonların bir araya gelmesinden oluşmaktadır.

⁴ Sosyolojiyi kendi içinde tartışmalardan azade, bütünlüklü bir alan olarak görmek elbette büyük bir yanlgı olacaktır. Zira oldukça önemli tartışmalar eşliğinde muhtelif yaklaşımlar kuramsal tasnifleri de etkilemekte --devamı diğer sayfada--

kapsamının neden insanlarla kısıtlı kaldığına yönelik bir soruya ve insanın kendinden menkul, bütünlüklü bir varlık oluşunun sorgulanmasıyla toplum kavramının revizyonuna ihtiyaç söz konusudur. Zira toplum, Elias'ın da vurguladığı gibi birbirinden kopuk bireylerin toplamından oluşmaz, keza bireyler de tamamen kendi içlerine kapalı, bütünlüklü insan özneleri olarak resmedilemez. Ne var ki kabul edilemeyen yaklaşım uyarınca birey ve toplum arasında karşılıklı belirlenim çoğunlukla göz ardı edilir halde, belki tersine bir indirgeme faaliyetinin eşiğindedir. Comte'un insan faaliyetleri ve bir aradalığını fizyoloji ve biyolojiye indirgeme mevzuunda yaptığı uyarı, bu kez homojen bir entite gibi değerlendirilen toplumsal bütüne karşı hatırlatılabilir. Sosyolojinin kendini ayırtırmaya çalıştığı dönemin hâkim doğabilimsel yaklaşımının etkisini bu homojenleştirme sürecinde görmek mümkündür.

“Konuşma ve düşünme şeklimiz ‘nedensel zorunluluk’, ‘determinizm’, ‘bilimsel yasa’ ve benzeri gibi, aslında fiziki-kimyasal doğa bilimlerinin inceleme alanlarında gözlemlenen deneyimler için model teşkil eden sözcük ve kavramlarla bu derece karıştırılmış, bulandırılmış olmasaydı bu türden toplumsal zorlama ve baskılardan tamamen kendine has fenomenlerin söz konusu olduğunu anlamak asla bu derece zor olmazdı. Dilin kullanımı sırasında bu sözcük ve kavramlar, farkında olunmaksızın farklı türden deneyim alanlarına, örneğin bizim toplumlar olarak adlandırdığımız insan birlikteliklerine de aktatılır” (Elias, 2016: 25).

Ne var ki modern bilimsel düşüncenin temelleri arasında yer edinen söz konusu kavramların a priori tasarımlar olarak kabul edilmesi, toplumsal varlığa yönelik soruların ihtiyaç duyduğu özel kavramsal teçhizatı karşılayabilir değildir. Elias'ın vurguladığı ve bugün güncelliğini hala koruyan mesele aslında sosyolojik düşünme araçlarının geliştirilmesinin gerekliliğidir (Elias, 24). Zira Bruno Latour'un (2008) “kolektifler”, Roberto Esposito'nun (2018) “Communitas”, Edgard Morin'in (2019) “yığın, grup, kalabalık” gibi muhtelif kavramlarla farklı bir aradalıkları betimleme ihtiyacına yönelik vurgusu, keza Timothy Morton'un (2017) “yığın” mefhumunu öne çıkarması, “toplum”a dair homojen, dogmatik kabullere yönelik yaşanan tereddütlerden kaynaklanır. Bu tarz alternatif öneriler karşımıza çıkıyor olsa dahi, toplum ile bahsettiğimiz çoğunlukla, insan bireylerinin parçası oldukları, kendilerinden daha büyük ve ayrılmış bir “birey”in organizasyonu, öznelerarası bir tanınma ilişkisi, belki bağlayıcı kolektif bir bağ veya bir varlık tarzıdır (Esposito, 2018). Fakat bu baskın kabullerin dayandıkları koşullardan ilki (belki de en önemlisi) bütünlüklü bir insan doğası tahayyülüdür. Farklı seviye ve katmanlarda, farklı bütünlükler, birbirleriyle ilişkileri sınırlanmış ve içe kapalı şekilde tasavvur edilir. Bir toplum halinde birlikte yaşayan kendinden menkul insan kabulü ise iç içe geçmiş ilişkileri, farklı türlerle bir aradalığı derinlemesine araştırmayı mümkün kılan imkânları sağlamaktan uzaktır. Zira sosyolojik çalışmalarda insandışı varlıklarla karşılaşmalarımız çoğunlukla bu varlıkların insanlar tarafından sembolik, ekonomik kullanımları ile sınırlı kalmaktadır. Oysa örneğin, yaşadığımız kent üzerine yapılan çalışmalarda hayvanların muhtelif rollerine değinmeden bütünlüklü bir fikre nasıl sahip olabiliyoruz? Ne var ki hayvanlara (doğaya atfedilen insandışı tüm varlıklar için aslında) özne, fail, kişi, insan gibi birincil pozisyonlara istinaden ikincil roller türetilmiş ve bu ikililik çerçevesinde gittikçe tektipleşen ilişkiler karşımıza çıkar olmuştur. Bu sebeple insandışı varlıkların failliklerine yönelik

ve şekillendirmektedir. Sosyoloji içindeki hâkim kuramsal yaklaşımlar veya onları biçimlendiren paradigmlar temas halinde olsa da bu çalışmanın kapsamını hayli aşmaktadır. Sosyolojinin kuruluş koşulları, bu koşullar neticesinde çizilen dinamik sınırları, diğer disiplinler ile teması kavramsallaştırma ve yöntem hususunda belirleyici olmakla beraber, bu çalışmada daha çok dikkat çekilecek husus insanı anlamak meselesinde öne çıkarılan toplum mefhumunda insan olmayanların, daha spesifik olarak da hayvanların pozisyonudur.

çalışmalar, hiyerarşik olmayan ve niteliksel olarak çok daha çeşitli dünyalara girmemize olanak verebileceği için önem taşır.

4. İNSAN, KİŞİ, FAİL KİM?

Şimdiye dek bahsedilenler çerçevesinde sosyoloji içinde toplumun direkt açıklayıcı bir malzeme olarak görülmesi, süreçlerin, faillerin, oluş ve oluşumların taraflarının dikkatlice imlenmesi önünde engel teşkil eder. Keza söz konusu toplumun sadece (modern) insan ile sınırlı kalması toplumun bir gerçeklik sahası olarak değerlendirilmemesine yol açarken, ortaklık ve kesişimselliklerin tespitini zorlaştırır. Taylor, sosyoloji alanında toplumsalın hayvanları da içerecek şekilde dönüşmesinin ne denli mühim olduğunu vurgular; disiplinin modern niteliklerini öne çıkarırken, dilin içine hapsolmuş bir disiplinin sessiz, kenarda bırakılan aktörlerine dikkat çekmeyi salık verir (2012: 46). Bu sebeple sosyolojinin konuşmaya, logosa dayalı yapısı yerine daha maddi (*corporeal, embodied*), duyuşsal, uygulanımsal, öznelğin bilişsel yönlerinin öne çıkarıldığı yeni araçlar ve metotlara ihtiyaç duyulduğunu ilan eder. Fakat öncelikle faillik pozisyonunun nasıl tesis edildiğine dikkat çekmek, hayvanların bu süreçteki dahiliyetine yatay bir düzlemde yer vermek önem taşır.

Zygmunt Bauman'a göre modern zihin, dünyanın değiştirilebileceği fikriyle doğmuştur (2020: 33). Bu müdahalenin gerekenlerinden biri ise ona meydan okumak yolunda kararlılık ve bu yolda gerekli tasarımlardır. Bu sebeple çeşitli tasarımlar gündelik hayatın her yanına nüfuz eder. Önemli olan ise tasarım faaliyetinin bir basitleştirmeye ihtiyaç duymasıdır. Olabildiği kadar hızlı ve uygulanabilir hale dönüştürülmeli, makul ve gerçekçi olmalıdır (a.g.e.: 35). İhmal edilebilir değerlerin gözden çıkarılmasının ardından Bauman'ın tercih ettiği terminoloji ile "tasarım sürecinin atıklarına dönüştürülen bileşenler" zihinsel faaliyetler için gerekli olan "sınır"ın kurgusunun hizmetine sunulur. Sınır neyin içerilip neyin dışlanacağını belirler. Fakat sınırın ilk tesisi, dışlama faaliyetinin ardından gelir. Başka bir ifadeyle sınır önceden verili bir değişmez değildir. Bu sebeple tekrar tekrar tesis edilmesi, korunması gerekir, birçok meselenin de muğlaklaştığı aşama bu süreçtir. Bauman, Giorgio Agamben'i takip ederek istisnanın sınır tesisinde işe koşulmasına başvurur.

"[...] hukuk *exceptio*'nun kapsayıcı dışlama yoluyla içinde tutabildiklerinden başka bir şey değildir; kendini bu istisnaya besler; o olmadan içi boş bir metindir [...] İstisna kendini kuraldan ayrı tutmaz; aksine kural kendini istisnaya göre konumlandırmasıyla kural olmuştur ve yürürlükte kaldıkça istisnanın ortaya çıkmasını sağlar" (Agamben akt. Bauman, 2020: 41).

Sınırın öte tarafının hangisi olduğu ise hukuki düzenlemelerde görünür hale gelir. Hukuk (bu bölümdeki anlamıyla) istisna olanla ilgilenmez ve bu ilgisizlik ilişkinin niteliğini de ortaya koyar. *Homo Sacer* (Agamben, 2013), istisna addedilerek dışlanarak içerilmiş varlığın ideal tipik örneğidir (Bauman, 2020: 42). Ne ilahi ne demokratik yasanın alanına dâhil olabilir, yaşamı hem ilahi, hem insani açıdan değersizdir. Tüm değerlerden yoksun bırakılır. Öldürülmesi kutsiyet taşımadığı gibi, hukuksuz da değildir.

Agamben'in ardından *Homo Sacer* ile "atık" haline getirilen, iskartaya çıkarılan insan yaşamlarının hukuki ve ulus devletteki inşasına yer verirken Bauman için de, esas mevzubahis hayvanların pozisyonu değildir. Fakat insanlar gibi hayvanların da benzer süreçlerden geçirilerek iskartaya çıkarılan hayatları, aslında gündelik deneyimin merkezinde, kurucu bir mevkide yer alır. Sınır sayesinde ahlaki mesafe tesis edilir, hayvanın "insan" olmayışı, daha doğru bir ifade ile hukuk tarafından tanınan "kişi" olmayışı, onu haklardan da muaf hale getirir.

Bu düzlem insan ve hayvanı beraber düşünebilmek için önemlidir. Agamben ve Bauman'ın dikkat çektiği üzere hukuk tarafından tanınan, kişi statüsünde yer alan varlık olmak Homo sapiens olarak da bir garanti değildir. Ekonomi-politik, toplumsal koşullar neticesinde hayatlar her an ıskartaya çıkarılabilir. Bu bağlamda "insan" yani toplumsal birey olmanın koşulu nedir diye sormak meşru ve gereklidir.⁵ Zira bu sorunun kendisi cevaptan daha önemlidir. Zira her türlü belirleme girişimi bir dışlama faaliyetine dönüşeceği için kaçınılan pozisyona geri dönme riski taşır.

Bauman'ın öne çıkardığı sınır mefhumunu takip ederek Pru Hobson-West bu durumun insan-hayvan ilişkisi özelinde değil, daha genel insan davranışı olarak ele alınması gerektiğini söyler (2017). Örneğin kıyımları tek seferlik istisnai bir halden ziyade, Bauman'ın iddia ettiği gibi modern düşüncenin belirli grupları ahlaki sistemden dışlayıcı karakteri ile beraber ele almak toplumsal yapılara dair parçalı ve süreksiz bir analizden kurtarabilir. Zira toplu katliamlar değişik gerekçeler ile hayvanlara her an uygulanmaktadır. Bu gerekçeler belirli zeminlerde meşruiyet iddiası taşısa da, arka planda hukukun dışına itilmiş olmak vardır. Hayvanlara uygulanan zulüm ile insana uygulanan arasındaki fark nerededir?

İnsan ve hayvan arasındaki özellikle faillik pozisyonu üzerinden tesis edilen ayrımın evrensel olmadığını vurgulayarak bu asimetrinin tarihselliğini öne çıkarmak önemlidir. Bu minvalde modern avrupa-merkezci toplum inşasının alternatifleri simetrik bir ilişki ihtimali olarak öne çıkar. Antropolojik veriler ışığında insanın kendi dışında varlıklar ile kurduğu ilişkilerin çeşitliliği, mevcut güncel ilişki tarzının tek ve kaçınılmaz olmadığını gözler önüne serer. Philippe Descola'nın *Doğa ve Kültürün Ötesinde* çalışmasında (2013) derinlemesine yer verdiği üzere kişi olarak sadece Homo sapiens türünün değerlendirilmesi Avrupa merkezli, natüralist bir ontolojiye yaslanmakta ve Gordion düğümü doğa-kültür ikililiğinde atılmaktadır. Descola'ya göre bu ikililik evrensel değildir, keza birçok toplumda oldukça esnek "kişi" kategorisiyle karşılaşılır, başka türlerle akrabalık benzeri ilişkiler tesis edilir. Fakat bu akrabalık modern geleneksel aile bağlarına indirgenebilir tarzda değildir. Daha ziyade bir ihtimam ve dayanışma ağlarını anımsatır.⁶ Öte yandan varlıklar arasındaki farklılık aşına olduğumuz üzere refleksif düşünce kapasiteleri ve bununla bağlantılı olarak elde ettikleri faillikleri değil, bedenlerinin eylem repertuarına bağlı olarak şekillenir. Zira faillik pozisyonu canlılar arasında dağıtılır, biçimsel farklılıkları ise fenomenolojik düzlemde kalır (Descola, 2013: 119). Descola'nın bahsetmiş olduğu kolektiflerde hiyerarşik yapılanmalara rastlansa da, bu tasnif oldukça esnektir. Bu durumun neticesinde ise doğa-kültür ayrımının başka bir düzlemdeki versiyonu olan insan-hayvan ikililiği toplumsal yapının asli bileşenlerinden biri olarak karşımıza çıkmaz.

Doğa-kültür ayrımının modern düşünce içinde bir yarı haline gelmesinde rol oynayan unsurlardan biri modern bilimsel devrim olarak adlandırılan süreçtir. Özellikle 17. yüzyılda belirginleşmeye başlayan

⁵ Bu bağlamda yeni materyalist (Dolphijn & van der Tuin, 2019) ve post-humanist (Braidotti, 2014) tartışmalara bakılabilir.

⁶ Descola'nın değinilen çalışmasında oldukça titiz ve etraflıca yer verdiği totemizm ve animizm, özellikle insan olmayanlar ile birliktelik meselesinde ayrıca dikkati hak eder. Animist topluluklarda insan olmayan varlıklar, insani özellikler ile (modern hukuki tercümesi ile) kişi statüsü elde ederken, totemist topluluklarda toplumsallık insan ve insan olmayan arasında ayrılmış değildir. Söz konusu çalışmanın düşünsel literatüre en önemli katkılarından biri modern ontolojinin dışındaki varoluş koşullarını sosyal Darwinci bir perspektiften bakmayı bırakmaya zorlamasıdır. Tüm kolektifler (Descola, heterojen çeşitliliğin ifadesine imkân tanıdığı için Latour'un önerisini takip ederek, toplum yerine kolektif demeyi tercih eder) modern topluma kıyasla, bir evre, geçiş süreci olarak değil, kendi içkin bileşenleri, farklılıkları ile ele alınmaya çalışılmış, simetrik bir antropoloji çalışması hedeflenmiştir. Ayrıca çalışmanın diğer önemli katkısı insanın kendi dışında varlıklarla kurmuş olduğu bugünkü kısıtlı ilişki biçiminin aslında ne denli yeni olduğunu gösterebilmesi açısından evrensel ve değişmez olduğuna yönelik kabulleri bertaraf edebilmesidir.

hat üzerinde Aristoteles'ten beri etkisini sürdüren gözlemlere dayalı, teleolojik bir yaklaşım yerini, daha mekanik bir modele bırakır. Buna müteakip doğanın nesnel bir bütün olduğu, amaca vurgu yapan bir yaklaşımın geri plana itildiği görülür, bu süreç belki de insanlık tarihinin en etkili düşünsel dönüşümlerinden biridir (Pross, 2016). Sosyoloji alanına yönelik Elias tarafından getirilen eleştiriler de modern bilimsel düşüncenin mekanik kökenlerine yönelik olarak ele alınabilir. Makinevari bir çark gibi işleyen Kartezyen düşüncenin doğa tahayyülü toplumsal alana da sirayet etmiş görünür.

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren metodolojik olarak daha da keskinleşen yalıtılmışlık hali, doğaüstü bir insan mitini temel bir paradigma haline çevirmiştir (Morin, 2019: 7). Kant felsefesinin bir getirisi olarak sonluluğu ile kuruculuk vasfı edinen insan türü iki çelişkili niteliği bünyesinde bir araya getirmiş; bedeninden kaynaklı içgüdüsel mekanizmaları içermesine rağmen, örgütlenme harikası toplumları rastgele toplaşmalarından ayırıştır. (a.g.e.: 6). Fakat birbirinden bütünüyle kopuk resmedilen katmanların nasıl değerlendirileceği, insanın bedensel niteliklerinin hayvani ortaklıklarına nasıl eğileceği uzun bir süre açmaz olarak kalır. Başka bir ifadeyle biyolojik/doğal varlığı ile sosyokültürel yönü, Elias'ın bahsetmiş olduğu spesifikleşme hasebiyle uzlaşmaz hale gelmiştir. Bu bağlamda Morin'in "İnsanı, sadece doğa dışı yönüne atıfta bulunan bir kuramla nasıl açıklayabiliriz?" sorusu oldukça önemlidir (2019: 7). Çünkü eğer ilk özdek olarak kültür öne çıkarılacaksa, kültürün kökeni nedir? Doğadan, bedensel içgüdü ve zorunluluktan bütünüyle azade kültürden nasıl bahsedilebilir? Morin'e göre bu temel çelişki sadece insan bilimleri veya sosyoloji alanında değil, biyoloji ve fizyolojide de yer etmiş, bilimlerin kendi içlerine kapanmalarına sebep olmuştur. Şöyle der:

"Nitekim biyoloji bilimi insan bilimine ne bir referans çerçevesi ne de biyo-antropolojik bağıntıları kurma araçları temin edebilmiştir. Yaşam en azından 50'li yıllara kadar, organizmalara has özgün bir nitelik olarak değerlendiriliyordu; biyoloji, fiziko-kimyasal dünya içine kapanmış, fakat ona indirgenmeyi istemiyordu, biyoloji ayrıca hayvanlar ve hatta bitkiler âleminde pek yaygın olan toplumsal fenomenlere de kapalıydı ve bu fenomenler uygun kavramların yokluğu yüzünden üstünkörü benzetmelerle kavranmaya çalışılıyordu. Herkesin gözü önündeki arılar veya karıncalar topluluğu canlılar dünyasına derinden kök salmış toplumsallığın alameti olarak kavranmıyor, şaşırtıcı istisna türler olarak görülüyordu. Son olarak biyoloji, fizyolojiyi hepten aşan bütün yetenek ve niteliklere, yani canlı varlıklarda iletişim, bilgi ve zekâ namına ne varsa hepsine kapalıydı"⁷ (Morin, 2019: 8).

Morin'e göre insan toplumsallığının ayrıcalıklı bir pozisyonda duruşu, 1950'li yıllardan itibaren sibernetik kuramının (Wiener, 2019) gelişmesi ışığında önemli bir darbe alır. Bu bağlamda doğal veya yapay mekanizmalardan, biyolojik organizmalara dek, psikolojik ve sosyolojik fenomenlere uygulanabilir teorik bir gedik açılır. Kuramın muhtelif alanlara uygulanabilirliği, ihtiyaç duyulan yeni, bütünlüklü ve kapsayıcı paradigma için önemli bir imkan olarak takdim edilir. Bu kavramla ilk olarak öne çıkan kavramsallaştırma örgütlenmedir, yaşamın kökeni de maddeden ziyade sisteme kaydırılır. Kurucu unsurlar birbirinden yalıtılmış, parçalarına ayrılmış şekilde anlaşılabilir ve bu yeni epistemolojik sıçrama ile birlikte parçanın anlamı, örgütlenmenin niteliği ile anlam kazanır. Aslında sosyolojinin toplumu öne çıkarmasına paralel bir süreç göze çarpar. Fakat parça/birey sisteme karşı kısmi de olsa kapalı değil, bağımlılık ilişkisine tabi, dışa açık kendi içinde örgütleyici bir özerkliğe sahip entitedir. Buna ek olarak canlıların bedensel niteliklerinin toplumsallıklarını nasıl etkilediği artık göz ardı edilemez.

⁷ Morin'in biyoloji alanı dolayısıyla görünür kıldığı eleştirisi, temel olarak bilimlerin kendi alanlarına kapanmasına dayanır. Dikkat çektiği üzere biyoloji alanının kendine has kavramlarını, yani içeriklerini oluşturmamış, fakat modern bilimsel ayrışmayı takip ederek spesifikleşmiştir. Ne var ki bu süreçte başvurulan araçlar (sosyolojide olduğu gibi) fizik alanından devşirilmiştir. Bu konuda daha detaylı bilgi için Jakob von Uexküll'ün şu çalışmasına bakılabilir (1928).

Katmanlar kendi içlerine kapalı değil, birbirlerini etkileyecek şekilde eklemlenmiş örgütlenmelerdir. Başka bir ifadeyle doğa ile kültür, toplum ile birey, insan ve insan olmayanlar ancak ilişkileri dâhilinde ele alınabilir; metodolojik olarak kolaylık sağlamasına rağmen birbirlerinden bütünüyle ayrıklıktan değerlendirme, ilişkiselliğe dayalı dinamik veçhenin de görünmez olmasına sebep olur.

Yaşamın, yeni organizma türlerinin ortaya çıkıp serimlenmesinde yaratıcı güç olarak ortaya konan *simbiyotik* (ortakyaşam) model bahsedilen ilişkiselliğe dair ufuk açıcı bir araçtır. Aslında yirminci yüzyılın başlarından itibaren ilk nüvelerine rastlanan bu yaklaşım uzun bir süre boyunca göz ardı edilir (Margulis & Sagan, 2007, s. 69). Simbiyotik yaşamın insana dair ileri sürdüğü en önemli ve dönüştürücü fikirlerden biri, insanın genetik yapısının üniter ve münferit olmadığı, beden muhteviyatında değişik tarzlarda ortaklıklar bulundurduğudur. Birçok hayati faaliyetin gerçekleşmesi için farklı türler işe koşar ve bu birliktelik sayesinde yaşamdan bahsedilebilir. Simbiyotik yaşam üzerine çalışmalarıyla biyoloji alanında oldukça önemli dönüşümlere vesile olan Lynn Margulis'e göre her hayvan birden fazla varlık demektir. Göze kendinden menkul, sınırları belirli görünen bu canlıların aslında hepsi ortakyaşamdan maluldür. Bu şu anlama gelir:

“Dünyalar delikli ve geçirengendir, bu yüzden onları paylaşabiliriz. Varlıklar tam olarak onlara erişenlerin istediği biçimde davranmazlar çünkü hiçbir erişim biçimi onları tamamen sıkıca örtmez. Yani dünyalar deliklerle dolu olmalıdır. Dünyalar doğaları gereği aksarlar. Tüm dünyalar ‘yoksuldur’, yalnızca hisseden insandışı yaşam formları (Heidegger’in sözleriyle hayvanlar) değil. Bu durumda insan dünyaları değer açısından insan olmayan dünyalardan farklı değildir, ayrıca hissetmeyen insandışı yaşam formları (bildiğimiz kadarıyla) ve yaşam dışının (aynı zamanda dolaylı olarak insanın hissetmeyen ve yaşamayan parçalarının) da dünyaları vardır” (Morton, 2017: 27).

İnsan ve insan olmayan varlıklar arasında hiyerarşik ilişkilenebilir, bu ilişkinin meşruiyetine gölge düşüren simbiyotik yaklaşımın toplumsal tezahürlerinden biri saf kategorilerden biriymiş gibi görünen bütüne dairdir. Artık bütün içinde özne-nesne, doğa-kültür gibi keskin ayrımlara fırsat verilmez. Failler her an, her katmanda dönüşür. Taraflar karşılıklı ilişki içinde tesis edilir ve temsile direnç gösterir. O halde belirli kategorilerden veya sabitliklerden bahsetmemizi sağlayan metodolojik tercihlerdir. Fakat metod asla nötr değildir. Bir şeyin burada, göz önünde olmasını sağlarken, diğerini görünmez kılar ve bu politik bir tutumdur (Taylor, 2012).

5. SOSYOLOJİK ALANDA HAYVAN ÇALIŞMALARINA YÖNELİK İLGİNİN ARTIŞI

Hayvanlar söz konusu olduğunda bu görünmezlik oldukça enteresan bir veçhe kazanır. Zira hayvanlar hakkında konuşuyoruz. Dilimizin içinde, gündelik hayatımızdalar. Neşelenmek için birbirimize hayvan videoları gönderiyoruz. Yahut büyük kesim tesislerinde neler yaşadıklarını görüp dehşete kapılıyoruz. Acı çektiklerinden şüphemiz yok. Ömür beklentimizi gittikçe uzatan biyomedikal çalışmaları öncelikle onlar üzerinde deniyor, beklenmedik yan etkileri asgari seviyeye indirdikten sonra Homo sapiens'lere geçiyoruz. Aslında şunu söylüyoruz, bizim gibi acı çekebiliyor, bedenleri bizim gibi işliyor, korkuyor, depresyona girebiliyorlar (başka türlü anksiyete ve depresyona karşı geliştirdiğimiz ilaçları onların üzerinde denememiz hiçbir anlam taşımazdı) ama bizimki kadar gelişkin bir bilişsel yapıdan mahrumlar. O halde kendi hayatımızda sakındığımız duygudurumlarına maruz bırakmanın önünde bir engel yok diyoruz. Onları kullanıyor, onlar tarafından da kullanılıyor. İlişkimizin yatay ve simetrik olmadığı ortada ama evcilleştirirken evcilleştirdiğimiz de artık genel kabullerden.

Arnold Arluke, hayvanların toplumsal ve ekonomik düzen içinde oldukça geniş çaplı bir ilgiyle karşılaşılıyor olmalarına rağmen (antropolojik bazı çalışmaları ayrı tutarak) sosyal bilim camiası

tarafından neden göz ardı edildiklerini sorar (Arluke, 2003: 26). Barbara Noske için ise antropoloji insanmerkezci olduğunu asla gizleme gereği bile duymaz (1993). Sosyoloji, antropoloji veya diğer beşeri bilimler hayvanları en iyi ihtimalle insana yönelik sorularda kullandığımız araçlar, nesnelere, ikincil varlıklar addeder. Keza felsefe alanında oldukça erken dönemlerden itibaren hayvanlara yönelik sorgulamalar ile karşılaşsak da, hayvanların çoğunlukla özgül niteliklerinden ziyade, insana kıyasla eksiklikleri ve yine ikincil pozisyonları üzerinden ele alındığının hâkim görüş olduğunu söylemek mümkün (Timoofoeva, 2018). Fakat yine de 1990'lı yıllardan itibaren sosyoloji alanında hayvanların konumlarına dair sorgulama ve irdelemelerin dikkat çekmeye başladığını görüyoruz (Grooves, 1997; Philips, 1993; Arluke A.; Sanders C., 1996).⁸ Yine son dönemlerde türler arası ilişkilerin daha adil ve etkin çalışılabilmesi amacıyla birçok üniversitenin sosyoloji departmanlarınca insan-hayvan çalışma gruplarının oluşturulması, bu alanda sertifika programları gibi uzmanlaşma yollarının veya desteklenen projelerin artması söz konusu dönüşümün önemli göstergelerindedir.⁹

Bu ilginin artışında, yukarıda bahsedilen teorik literatürdeki yenilikçi ve daha kapsayıcı girişimlerin etkisiyle bağlantılı olarak hayvanların insanlarla ortaklığının daha görünür hale gelmesi etkili olmuştur. Bizim gibi acı çekebiliyor, eşitlikçi toplumsal, ekonomik düzenlemeler yüzünden ıstırap dolu hayatlar yaşıyorken, hayvanların haklarından, refahından bahsetmemek sosyal bilimler için nasıl mümkün olabilir?

6. HAYVANLAR TOPLUMSALIN İÇİNDE

Hayvanların insan istisnailiğine dayalı bir disiplin olan sosyoloji içine eleştirel yaklaşımlarla dâhil edilmeye başlanması ardından “sosyolojinin hayvansallaştırılması” (*animalising sociology*) (Cudworth, 2016: 242) projesi muhtelif varyasyonlara sahiptir. Özellikle insan-hayvan çalışmaları bu alanın en önemli arterlerinden biri olarak insanın istisnailiğini sorunsallaştırır. Söz konusu dönüşümün insanın diğer türlerle ilişkisinin etik, ideolojik neden ve sonuçlarına temas etmemesi ise imkânsızdır. Zira insanın insandışı varlıklarla etkileşim biçim ve eğiliminin kendi türünde de organizasyonel uzantılarını görmek mümkündür. Cudworth'e göre “sosyolojinin hayvansallaştırılması” insan istisnailiğinin sorunsallaştırılmasını zorunlu kılarken, insan-hayvan ilişkisinin değişmesine imkân verir. Toplumsal alanın dışında tutulan, ortaklıklar ve birliktelikler yerine kıyas ile toplumsal sıfat ve roller üstlenen hayvan kategorisinin yeniden gözden geçirilmesi bu düzlemde zaruri hale gelir. Zira sadece kullanım değeri üzerinden ifade edilen hayvanlar için yeni bir sosyolojik terminolojinin oluşturulması,

⁸ Hayvanların sosyoloji alanında görece yeni ve kısıtlı miktarda ele alınmasına rağmen, aslında 1932 gibi erken bir dönemde üniversitelerin sosyoloji departmanları tarafından “hayvan sosyolojisi” gibi derslerin verildiğini görüyoruz. Örneğin Pitirim Sorokin'in yöneticiliğinde Harvard'ta gerçekleştirilen bir örneği, hayvanlar âleminin farklı yönlerinde uzmanlaşmış araştırmacıların, disiplinlerarası işbirliğine dayalı bir projedir (Science, 1932).

⁹ Çok daha fazlası olmakla beraber bazı örnekler için Bkz:

<https://www.britisoc.co.uk/groups/study-groups/animalhuman-studies-group-ahsg/>
https://www.tasa.org.au/content.aspx?page_id=22&club_id=671860&module_id=357497
<https://www.wiso.uni-hamburg.de/fachbereich-sowi/professuren/pfau-effinger/research/gsa.html>
<https://www.kingston.ac.uk/faculties/faculty-of-business-and-social-sciences/schools/law-social-behavioural-sciences/departments-criminology-and-sociology/research/human-animal-studies/>
<https://www.colorado.edu/sociology/students/undergraduate-students/certificate-programs/certificate-program-animals-and-society>
<https://www.animalsandsociety.org/has-links/>
<https://www.csa-scs.ca/files/webapps/csapress/animals/>
<https://pts.org.pl/en/sekcja-relacji-miedzygatunkowych/>

metodolojik yaklaşımların öznel karakterinin açığa çıkarılması ilişkinin kendisinde niteliksel dönüşüm sağlayacaktır.

Arluke (2003), insan-hayvan ilişkisine yönelik çalışmaların aslında insanın kendisini anlamak konusunda önemli bir ayna görevi üstlendiğini ifade eder. Bu kendilik tam da sosyolojinin araştırma nesnesi olan toplumsal izdüşümde görünürdür. Keza eleştirel hayvan çalışmaları alanından Derek Ryan da benzer bir noktaya hassasiyetle temas eder (2015). Şöyle ki, insanın hayvanla olan ilişkisi birçok katmanın ardından giriftleşen ilişki model ve ihtimallerin daha sarıh görünmesine fırsat sağlayabilir. Zira sömürü, sürgün etme, işkence gibi duygusal yükü ağır, akademik çalışmaların en başından imkânsız “nesnelliğini” sekteye uğratacak veya fiili durumun şiddetini (ideolojik saiklerle belki) manipüle edebilecek meseleler hayvanın insan karşısındaki konumu yüzünden aslında daha açık şekilde görünür haldedir (Ryan, 2015). Başka bir ifadeyle, benzer baskı ve zulüm formlarından bahsederken, söz konusu hayvanlar olduğunda bu tip davranış ve tutumlardan bahsediliş şekli çoğunlukla doğrudan hale gelir. Sanki hayvanlar olduğu için eylemin kendi şiddeti doğallık zemininde meşrudur. Keith Tester (1991) için de insanların hayvanlar dolayısıyla açığa çıkardıkları kendi insani yanlarıdır. Ona göre bizim hayvanlar hakkındaki düşüncelerimiz, hayvanların ontolojik statülerini değil bizimkini açığa serer. Bu aşamada Alfred McClung Lee'nin “Kimin için Sosyoloji” sorusu önem taşır (Lee, 1978). Yukarıda fazlaca hızlı şekilde verilmiş olsa da aslında cevap bilindiktir; şimdiye dek, belirli insan zümreleridir. Peki, sadece insan toplumlarını değil, toplumu diğer türleri de kapsayıcı halde genişletebilmek nasıl mümkün olabilir?

Sosyoloji içinde öne çıkarılan belirli temaların yavaş yavaş diğer türleri kapsayacak şekilde ele alınmaya başlaması şimdiye dek bahsedilmeye çalışılan konuyu bir nebze daha aydınlatılabilir. Örneğin David Nibert, ırkçılık, cinsiyetçilik ve türçülüğün ortak bir düzlemde irdelenebileceğini vurgularken, baskıcı pratiklerin birbirleriyle bütünüyle alakasız veya rastgele düzenlemeler neticesinde vuku bulmadığını ifade eder (2003). Ona göre artık birçok sosyoloğun ve aktivistin alenen duyurduğu üzere türçülük; ırkçılık ve cinsiyetçilikle benzer pratik ve kökenlere yaslanmaktadır. Yaklaşımın ardındaki formülasyonun dayanağı ise “azınlık” (*minority*) kavramının yeniden gözden geçirilmesidir. Azınlık değil, “baskı gören” (*oppressed*) gruplar olarak meselenin yeniden ele alınmaya başlaması toplumsal düzenlemelerin önemli eleştirilerini de beraberinde getirir.¹⁰ İnsanın yerleşik hayata geçmiş olduğu çok erken dönemlerden itibaren hayvanı kullanım alanına dâhil ettiği, bu birliktelik ile beraber toplumsal varlığını inşa ettiği göz önünde bulundurulduğunda, ilişkinin nasıl kurulduğu, hiyerarşik yapısı, dönüşüme elverişliliği de önem arz eder. Bugünkü hâkim ilişki biçimi elbette zamandan ve mekândan bağımsız evrensel bir nitelik taşımaz. Fakat geline nokta insanın hayvanla olan ilişkisi onun tekil varlığının göz ardı edilip, kullanım ve ekonomik değeri üzerinden toplumsal ağlara dâhil edildiğini, bu ilişki biçiminin önceliklendirildiğini görmekteyiz. Bu sebeple sosyoloji alanında, baskın ve gücü elinde bulduran grupların, dezavantajlı gruplar üzerindeki hâkimiyeti üzerine dikkat çekiyorken, insan-hayvan ilişkisinin simetrik olmayışının neden çoğunlukla göz ardı edildiğini veya bu alanda yapılan

¹⁰ Bu hususta Nibert, azınlık (*minority*) kavramının sosyal bilimler alanında kullanılmasına eleştiri getirir. Ona göre 20. yüzyılın başlarında sosyoloji terminolojisi içinde yer edinmeye başlayan kavram uzun süre boyunca azınlık grupların, kontrolü elinde tutan gruplar karşısında “yabancı, farklı, özel” (tercih ettiği sözcükler orijinaliyle *alien* ve *special*'dir) niteliklerini öne çıkaracak şekilde ele alınmıştır. Ne var ki bu yaklaşım azınlık grupların tabi olduğu baskıcı sosyal düzenlemelerin meşruiyetine, sürecin doğal ve kaçınılmaz gibi resmedilmesine yol açmıştır. Bu sebeple azınlık kavramından ziyade “baskı gören” gruplar ifadesini öne çıkarmayı tercih eder (Nibert, 2003: 7-8). Keza bu ifade hayvanlar özelinde de baskı ve zulmün daha görünür olmasına fırsat sağlayabilir. Zira azınlık ifadesi hala oldukça insan-merkezli bir rezonansa sahiptir.

çalışmaların neden hala bazı kesimlerce marjda kaldığını sormak gerekir. Zira milyonlarca canlının muazzam miktarda baskı ve zulüm biçimiyle karşı karşıya kaldığı hesaba katılırsa, insan ve hayvan ilişkisinin politik meselelere angaje olmaması nasıl mümkün olabilir (Peggs, 2014)? Başka bir açıdan bakacak olursak muhtelif sebepler ve biçimlerle ayrımcılığa maruz kalarak toplumun dışına itilen gruplar üzerine çalışma eğilimi artarken, bu sebeple gayet meşru ve umut verici şekilde kadın çalışmaları, engellilik çalışmaları gibi alanlar teşvik ve destek görmeye başlamışken bu alanların içinde dahi on binlerce farklı türde muhatabı bulunan hayvan çalışmalarının göz ardı edilme sebepleri neler olabilir?¹¹ Arluke bu durumun gerekçeleri olabilecek çeşitli maddeleri sıralarken akademinin araştırmada uzmanlaşma ve spesifikleşme eğiliminin olumsuz sonuçlarına da bir nebze değinir (2003). Bunun sebebi belki de temel çalışma alanları ve motivasyonları ayrımcılık, istismar, baskı ve zulüm, marjinalleştirilmiş grupların dışlanması iken, hayvanların bu düzlemde ele alınmasını belki bir parodi olarak görmek, eylemin kendisinden ziyade maruz kalan birey/türü önceliklendirmektir.

Öte yandan hayvanların dâhil edildikleri sosyolojik çalışmaların içeriklerine, onları hayvan çalışmaları bağlamında kategorikleştirerek değinmek aktivist veçhenin açıklığa kavuşmasında yardımcı olabilir. Zira insan yaşamında bu denli yer edinmiş varoluşlara temas eden çalışmalar elbette vardır. Fakat bu temas daha ziyade hayvanların araçsallaştırıldığı, Elias'ın tabiriyle "olabildiğine şeyleştirildiği" nitelikler taşır. Hayvan hakları ve refahı ile bağlantılı aktivist hareket akademik literatüre de sirayet etmiş, hatta bir ölçüde alanı zenginleştirmiştir. Ancak bu katkıların homojen ve tartışmalardan azade olmadığı unutulmamalıdır.

Cudworth'un hayvan çalışmalarını (*animal studies*) kendi ilişkisellik ve kompleks yapıları ile ele aldığı çalışması bahsedilen heterojen bileşenlere yöneliktir (2015). İlk olarak, insan-hayvan çalışmalarının (*human-animal studies*) C. Wright Mills geleneğini takiben "bir şey için sosyoloji" yaklaşımında yeşerdiği dikkat çeker. Bu yaklaşım uyarınca sosyoloji bütünüyle tarafsız, nesnellik iddiası taşıyan bir disiplinden ziyade, eleştirel araştırma sürecinde mümkün başka dünyalar ve yönleri açığa çıkarabilme ihtimali ile öne çıkar (Cudworth, 2015: 243). Özellikle son dönemlerde iklim krizi, pandemi gibi gündelik hayatımızın doğrudan içindeyken etkileri ile uzun yıllara yayılacak hayati kırılmaların başka dünyalar yaratmayı zorunlu kıldığı söylenebilir. Bu bağlamda, krize karşı önlem ve müdahaleler önemli olmakla beraber, içinde bulunduğumuz koşulların dayanak ve güç kaynaklarını, düzenlenme biçiminin tesisi de bir o kadar mühimdir. Bu minvalde James C. Scott'ın başvurduğu analogi bir nebze daha açıklayıcı olabilir. Ona göre "Nerede yanlış yaptık da bu noktaya vardık?" sorusu insanın özellikle mevcut kriz söylemi gölgesinde kendini sormaktan alamadığı bir sorudur (Scott, 2018: 223). Bu soruyu tam anlamıyla mutlak şekilde cevaplamak imkânsızsa da, Scott'a göre cevapların "iyatrojenik" olduğu söylenebilir. Aktardığı üzere sanayileşmiş ülkelerde hastane yatışının üçte ikisi, tanı ve müdahaleden kaynaklı iyatrojenidir. Kriz içinden çıkma gayretimizle tanı ve müdahalede aceleci davranıp toplumsal alanda da benzer sonuçlara mahal vermemek adına, sorunların kökenlerine dair bilhassa ihtimam göstermemizi salık verir. Bu sebeple insan-hayvan çalışmalarının aktivist menzile yakınlaşması, bir değişim, dönüşüm ihtiyacını açığa çıkarmasında yatıyor olsa da daimi bir aktivizm zorunluluk değildir. Mevcut durumun uygun ve kapsamlı analizi en az aktivizm kadar önemlidir.

Bu minvalde 2000'li yıllarda gelişmeye başlayan eleştirel hayvan çalışmaları (*critical animal studies*) alanında ise hayvanların özgürleştirilmesi politik ajandaya dâhil edilir. Tercih edilen "*critical*" kavramı

¹¹ Sibel Yardımcı'nın şu makalesi feminist yaklaşımların kapsayıcılığına dair çok güzel örneklerden biridir (Yardımcı, 2020).

yerleşik kavramsal çerçevenin ve eylem repertuarının, hayvanın insan tarafından sömürüsüne dayalı ilişkisinin tarihinin yeniden gözden geçirilmesini telkin ederken gündelik hayatın pratiklerini ve etiğini de sorunsallaştırmaya fırsat verir. Ayrıca kavramın Latincedeki *criticus* etimolojisi biyoçeşitliliğin yok olması, küresel pandemi, iklim krizi gibi durumlar ile iyice görünür hale gelen “kritik durumları” imler. Başka bir ifadeyle kavramın kökünde yer alan kriz anlamı korunur (McCance, 2013: 5). Feminist hayvan çalışmaları ise hayvan çalışmaları alanındaki hâkim etik yaklaşımları kökenleri, niteliği veya toplumsal bağlamdaki çıkar ve sempatiyi göz ardı ettiği için eleştirir (Lori Gruen, 2021). Feminizm erken dönemlerinden itibaren insan olmayan hayvanlarla ilişkilere angaje olmuş, hayvanların maruz bırakıldıkları kötü muamelelerin politik ve sosyal yapılarıdaki kökenlerini araştırmayı öne çıkarmıştır. Arluke’un iddiasını destekler nitelikte, cinsiyetçilik ve türçülük arasında tahakküm ilişkileri bağlamında paralellik bulunduğunu, hayvanların da diğer marjinalleştirilmiş gruplar gibi tahakküm ilişkilerine dâhil edildiklerini vurgular (Warren, 2000). Bu bağlamda baskın, hiyerarşik, eşitsizliğe dayalı ilişki biçimlerine hayvanların müdahil edilişi kesişimsellik üzerinden ortaya konur ve haklarının savunulması gerekliliği ifade edilir.

Noske, sosyal bilimcilerin her türlü indirgemeciliğe karşı tetikte olduğunu söyler (1993). İnsanlar arasındaki farklar, cinsiyet, ırk gibi doğal ve özsel kategoriler şeklinde resmedilen bir çerçeveden incelendiğinde şiddetli eleştiriler doğar. Fakat söz konusu hayvanlar olduğunda belirli eylem pratiklerinin sorunsallaştırılmasında net sınırlar ortaya konur. Bu bağlamda feminist hayvan çalışmalarının önemi ayrıca ilgiyi hak eder. Noske (1989) sosyal bilimlerdeki hayvan imgesinin şekillenmesinde indirgemeci ve nesneleştirici bilimlerin önemli etmenler olduğunu dile getirir. Bu eleştirisi, Elias’ın sosyolojiye yönelik genel eleştirisiyle paraleldir. Ne var ki dezavantajlı, ikincil pozisyonlarda yer alan insan gruplarına yönelik araştırmalarda, özne pozisyonu defaatle akılda tutulur, etnosantrizm gibi bakışı doğrudan etkileyen etmenler karşısında tetikte olunurken, hayvanların birer fail olabilecekleri ihmal edilebilir değerler olarak görülür. Bu sebeple son dönemlerde hayvanlara yönelik artmakta olan ilginin metodolojik olarak önemli politik ve ideolojik saikleri, dönüştürmesi muhtemel koşulların imkânlarının gözetilmesi alanın kendisi için oldukça önemli açılımlar sunabilir.

7. SONUÇ

Bu çalışma boyunca metnin merkezinde yer alan varlıkların adlandırılması hususunda bir mutabakata varılmamış olması, yaşanan karmaşıklık da dikkate değerdir. İnsandışı, insan olmayan veya hayvan gibi adlandırmalar kendi içlerinde önemli tartışmalar ve ideolojik nedenler barındırır. İfadelerin ve metodun kendisinin bir seçim ve dışlama pratiği olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu ekolojik varlıkları nasıl adlandırmak gerektiği, yeni kavramsallaştırmalara duyulan ihtiyaç belirginlik kazanır. Zira insan olmayan dediğimizde bahsedilen canlıları negatif şekilde kategorize ediyor (Dekoven, 2009), hayvan dediğimizde ise binlerce farklı canlı biçimini tek hamlede kategorikleştiriyoruz. Haliyle tıpkı insanın kendinden menkul bir varlık olmayışı gibi hayvanın da ilişkilerinden müteşekkil varlığını nasıl ifade etmemiz gerektiği önemli bir mesele olarak karşımıza çıkar. Bu minvalde bu çalışmanın ortaya koymaya çalıştığı, varlıkların kategorikleştirilmesi, tasnif ve modellerin oluşturulmasında hiçbir metodun bütünüyle nötr olmadığını, politik, etik sonuçlarının göz ardı edilemeyeceğini, keza modellemelerin tarihsel ve önemli düşünsel bileşenler ihtiva ettiğini vurgulamaktır. İnsan toplumsallığının şekillenmesinde belirleyici olan unsurların diğer disiplinlerin araçları ve yaklaşımları ile etkileşimi dikkate alındığında, bu toplumsallığın statik ve homojen bir özden ziyade metot olduğu, metodun ise dönüştürülebilir görülebilir.

Öte yandan sosyolojinin kuruluş dönemlerinde diğer disiplinlerin metodolojik olarak etkisi ve müdahalesi ile birlikte toplumsal alanın faillik pozisyonu hususunda kısıtlı kapsamı analiz süreçlerinde her zaman çelişkili olmasa da kopukluklara sebebiyet vermektedir. Örneğin hayvanların “kullanım” alanlardan biri zorlu tedavi süreçlerinde hastaya tedaviyle baş edebilmesini sağlayacak psikolojik desteği vermesi niyetiyle hastane ve kliniklerdir. Bu kullanım, insan ve hayvan birlikteliğinin sadece insanın asli fail olduğu bir ilişki üzerinden yapılan analizin bir adım ötesine geçmeyi zorunlu kılar. Zira burada öne çıkar karşılıklı bir ilişkidir ve hayvan sağlık sisteminin önemli figürlerinden biri olarak yeniden bir konum edinir. Bu sebeple ilişkinin oluşum sürecinin öne çıkarıldığı bir yaklaşım önem arz eder.

Ayrıca simbiyotik ve sibernetik yaklaşımların öne çıkmasıyla beraber, Homo sapiens varlığımızın karşılıklı etkileşim, ilişkiler ve duygulanımlar, iş birliği veya rekabet gibi ortaklıklar üzerine kurulu olduğu kabulü gittikçe yaygınlaşırken, insanlık olarak adlandırdığımız tarihsel sürecin bu bedensel ve maddi birliktelikten neden azade bırakıldığı önemli bir tartışmadır. Dünyalar çoklu ve iç içe geçmiştir. Bu dünyalar insan, hayvan gibi sınırlar kuşanmış anlık kategoriler ile değil, bu kategorilerin dönüşüme açık olması sayesinde sınırların bizzat yeniden işlenmesi ile kapılarını açabilir. Son olarak:

“Faillik, sorumlulukla/cevaba kabil olmakla (*response-ability*) ilgilidir, yani karşılıklı cevap (üretme) imkânlarıyla. Bu, iktidarın dağılımındaki eşitsizlikleri reddetmek anlamına gelmez, tam aksine. Faillik dünyanın yeniden yapılandırılması imkânlarıyla ilgilidir, dolayısıyla sadece insanların –veya aynı nedenle insan-olmayanların– elinde bulunmaz. (Faillik) yürürlüğe koymadır (*enactment*)” (Barad, 2009). (akt. Yardımcı, 2020).

Tüm bunlarla aktarılmak istenen insanın kendinden menkul varlığına yönelik sorunsallaştırmalar eşliğinde, sosyoloji gibi insanı merkeze alan bir disiplinin belirli kabullerinin de yeniden tartışılmaya açılması gerekliliğidir. Zira insanın kendisi ve toplumsallığı varsayıldığı üzere bütünlüklü olmak bir yana parçalı ve ilişki ise ona yönelik tasavvurların da bu nitelikleri bünyesinde taşıması önem arz eder. Bu sebeple hayatın her alanına, muhtelif ilişki biçimleriyle dâhil olan hayvanların sosyoloji içinde uygun araçlar ve dil ile ifade bulması, bizzat insana yönelik kavrayışın da dönüşümüne fırsat verecektir. Öte yandan günümüz koşullarında hayvanların maruz bırakıldığı kötü muamelenin eleştirisi çoğunlukla aktivizm alanına bırakılmışken, insan ve hayvanların yatay bir düzlemde değerlendirilmeye başlaması söz konusu muameleye yönelik eleştiriler için akademi içinde daha geniş bir alan açabilecektir. Başka bir ifade ile ilişkinin kendi iç dinamikleri öncelikli mesele haline getirildiğinde (sömürü, tahakküm, baskı vb.) önemli olan tarafların insan veya insan olmayışı değil, bu ilişkinin koşulları, dayanakları, dönüşüm imkânları olabilecektir.

KAYNAKLAR

- A Course in Animal Sociology at Harvard University. (1932). *Science*, 76(1971), 319-319.
- Agamben, A. (2009). *Açıklık: İnsan ve Hayvan* (Meryem Mine Çilingiroğlu, Çev.). Yapı Kredi.
- Agamben, A. (2013). *Kutsal İnsan: Egemen İktidar ve Çıplak Hayat* (İsmail Türkmen, Çev.). Ayrıntı.
- Alger, J. M. & Alger, S. F. (t.y.). *The Social World of a Cat Shelter*. Temple University Press.
- Arluke, A. (2003). Ethnozoology and the future of sociology. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 23(3), 26-45.
- Baker, U. (2013). Tarde Sosyolojisi. İçinde *Monadoloji ve Sosyoloji*. Minör.

- Barad, K. (2009). "Matter feels, converses, suffers, desires, yearns and remembers" [Mülakat]. <https://quod.lib.umich.edu/o/ohp/11515701.0001.001/1:4.3/--new-materialism-interviews-cartographies?rgn=div2;view=fulltext>
- Bateson, G. (1972). *Steps to an Ecology of Mind: Collected Essays in Anthropology, Psychiatry, Evolution, and Epistemology*. University of Chicago Press.
- Bauman, Z. (2020). *İskarta Hayatlar: Modernite ve Safraları* (Osman Yener, Çev.). Tellekt.
- Bottomore, T. (2015). *Toplumbilim: Sorunlara ve Yazınına İlişkin Bir Klavuz* (Ünsal Oskay, Çev.). İnkılap Kitabevi.
- Braidotti, R. (2014). *İnsan Sonrası* (Öznur Karakaş, Çev.). Kolektif Kitap.
- Broberg, G. (1994). Homo Sapiens, Linneaus' Classification of Man. İçinde *Linnaeus – The Man and His Work*, (ss. 156-193). USA: Science History.
- Cudworth, E. (2016). A sociology for other animals: Analysis, advocacy, intervention. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 26(3/4), 242-257.
- Dekoven, M. (2009). Why Animals Now? *PMLA*, 124(2), 361-369.
- Deleuze, D. (2019). *Bilgi: Foucault Üzerine Dersler* (Ayşegül Baran, Çev.). Otonom.
- Descola, P. (2013). *Doğa ve Kültürün Ötesinde* (İsmail Yerguz, Çev.). Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Dolphijn, R., & van der Tuin, I. (2019). *Yeni Materyalizm: Görüşmeler ve Kartografiler* (Esra Erdoğan, Çev.). Yort.
- Elias, N. (2016). *Sosyoloji Nedir?* (Oktay Değirmenci, Çev.). Olvido.
- Esposito, R. (2018). *Communitas: Topluluğun Kökeni ve Kaderi* (Onur Kartal, Çev.). İletişim.
- Foucault, M. (2001). *Kelimeler ve Şeyler*, (Mehmet Ali Kılıçbay, Çev.). İmge.
- Gruen, L. (2021). Animal Studies. *The Oxford Handbook of Feminist Philosophy* içinde. Oxford.
- Hobson-West, P. (2007). Beasts and boundaries: An introduction to animals in sociology, science and society. *Qualitative Sociology Review*, 3(1), 23-41.
- Ingold, T. (1994). *Companion Encyclopedia of Anthropology: Human Culture and Social*. Routledge.
- Koçhisarlıoğlu, C. & Erişgin, Ö. (2013). Hayvanın Hukuki Konumu. *Journal of Yasar University*, 8, 1691-1723.
- Latour, B. (2008). *Biz Hiç Modern Olmadık* (İnci Uysal, Çev.). Norgunk.
- Latour, B. (2021). *Toplumsal Yeniden Toplama: Aktör-Ağ Teorisine Bir Giriş* (Nüvit Bingöl, Çev.). Tellekt.
- Margulis, L. & Sagan, D. (2007). Hepimiz Birimiz İçin. (Avni Uysal & Gizem Uysal, Çev.), *Doğanın Doğası: Göz Kamaştıran Gerçekler* içinde. Ginko Bilim.
- McCance, D. (2013). *Critical Animal Studies: An Introduction*. State University of New York.
- Morin, E. (2019). *Yitik Paradigma: İnsan Doğası* (Devrim Çetinkasap, Çev.). Türkiye İş Bankası.
- Morton, T. (2017). *İnsan Türü: İnsan Olmayanlarla Dayanışma* (Duygu Dölek, Çev.). Profil Kitap.
- NiberT, D. (2003). Humans and other animal; sociology's moral and intellectual challenge. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 23(3), 4-25.
- Noske, B. (1989). *Humans and Other Animals: Beyond the Boundaries of Anthropology*. Pluto Press.

- Noske, B. (1993). The Animal Question in Anthropology: A Commentary. *Society and Animals*, 1(2), 185-190.
- Park, R. E. (2007). *Sosyoloji ve Sosyal Bilimler Sosyoloji Bilimine Giriş 1* (Damla B. Aksel, Çev.). Pinhan.
- Pross, A. (2016). *Yaşam Nedir?: Kimyanın Biyolojiye Dönüşümü* (Raşit Gürdilek, Çev.). Metis.
- Ritvo, H. (2007). On the Animal Turn. *Daedalus* 136, 118-122.
- Ross, J. A. (2017). Durkheim and the Homo Duplex: Anthropocentrism in Sociology. *Sociological Spectrum*, 37(1), 18-26.
- Ryan, D. (2015). *Hayvan Kuramı: Eleştirel Bir Giriş* (Ayten Alkan, Çev.). İletişim.
- Scott, J. C. (2018). *Tahıla Karşı: İlk Devletlerin Derin Tarihi* (Akin Emre Pilgir, Çev.). KÜY.
- Taylor, N. (2012). Animals, Mess, Method: Post-humanism, Sociology and Animal Studies. *Crossing Boundaries: Investigating Human-Animal Relationships*, 14, 37-50.
- Tester, K. (1991). *Animals and Society: The Humanity of Animal Rights*. Routledge.
- Timofeeva, O. (2018). *Hayvanların Tarihi-Felsefi Bir Deneme* (Barış Engin Aksoy, Çev.). Kolektif Kitap.
- Tovey, H. (2003). Theorising Nature and Society in Sociology: The Invisibility of Animals. *Sociologia Ruralis: Journal of the European Society for Rural Sociology*, 43(3), 196-215.
- von Uexküll, J. (1928). *Theoretische Biologie*. J. Springer.
- Wiener, N. (2019). *Cybernetics: Or Control and Communication in the Animal and the Machine*. The MIT Press.
- Yardımcı, S. (2020). Hepimiz Likeniz! Feminist Yaşam ve Dünyayla Akrabalık. *Türkiye’de Feminist Yöntem* içinde. Metis.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

In recent years, we have been faced with conditions such as ecological crisis and pandemic, which are of vital importance and transformative power. Considering the emergence conditions of sociology, it is an important breaking point that social events begin to be viewed in an intelligible way. Social transformations and events such as the French Revolution and the Industrial Revolution were influential in the emergence of sociology as a field of science, and the view that these events could be examined and their contingent qualities was put forward. In this way, the social existence of the human being has been emphasized, and the physical existence of the human has been left to the disposal of other disciplines. It is possible to see the nature-culture duality behind this choice. Because within the framework of this duality, the human being has been transformed into a research object with his mental and physical existence that different fields will deal with. However, this preference is based on the assumption that human being is a self-appointed, integrated being. However, the holistic treatment of human in sociology has led to the evaluation of society as a homogeneous entity, the research object of sociology. As a result of this, the differences between human and society, nature and culture, human and non-human have become increasingly sharper and have begun to be considered as a rupture. However, sociology, as a discipline that takes human sociality into account, should not ignore the animals. Considering that sociology deals with important themes such as urbanization, discrimination, and injustice, the more visible animals in these studies can make important contributions to research. Especially if we take into account the climate crisis and the pandemic as today's important transformative natural-social event, the observance and inclusion of non-human beings in the social sphere will be even more important.

Conclusions

The anthropocentric structure of sociology has recently begun to receive criticism due to important theoretical and empirical factors. Especially the intellectual developments in the field of symbiotic and cybernetics have been effective in these criticisms. Although not included in this article because it is beyond the scope of the article, new data in the field of ethology suggest that there is much more commonality between humans and animals than anticipated. For this reason, the partnership of human with animals has begun to spread not only in the context of instincts, but also in the social field. It is presented as ethological data that animals can suffer, play games, and even have their own language mechanisms. In this respect, when we consider that sociology flourished as a science during a period of significant transformation and social crisis, we observe that it has begun to take into account non-human beings in order to fully comprehend the crisis of our time (although it is still not without controversy) and to offer solutions. More specifically, we see that an intersectional and interdisciplinary approach is suggested from feminist, discrimination studies and animal studies. In addition, recently, there has been an increase in projects and research groups focusing on human-animal relations in sociology departments. In this respect, the point that this study tries to reveal is to emphasize that no method is completely neutral in the categorization of assets, classification and creation of models, political and ethical consequences cannot be ignored, and that the models contain historical and important intellectual components. Considering the interaction of the factors that determine the shaping of human sociality with the tools and approaches of other disciplines, it can be seen that this sociality is a methodological preference rather than a static and homogeneous essence, and the method can be transformed. In the field of sociology, the transformation of the social to include animals is very important. For this reason, the silenced and marginalized actors due to the modern origins of the discipline can greatly enrich the field with new tools and methods that highlight the more corporeal, embodied, sensory, affective aspects of subjectivity.

Yazarın Biyografisi

Eylül Tuğçe ALNIAÇIK ÖZYER

İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyoloji lisans ve Kültürel İncelemeler yüksek lisans programlarının ardından, 2020 yılında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nden doktora derecesini aldı. Halen Türk-Alman Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde doktor öğretim üyesi olarak çalışmalarını sürdürmekte, temel ilgi alanları arasında ekoloji, etik, insan-hayvan ilişkileri yer almaktadır.

İletişim eylulalnicik@gmail.com
ORCID Adresi <https://orcid.org/0000-0001-5938-5636>